

Zuzana Lopatková (Ed.)

**KOLO, KOLO MLYNSKÉ...
K DEJINÁM MLYNOV A MLYNÁRSKEHO REMESLA
NA ZÁPADNOM SLOVENSKU**

Recenzenti

Prof. PhDr. Mária Kohútová, CSc.

Mgr. Ivana Červenková, PhD.

**KOLO, KOLO MLYNSKÉ... K DEJINÁM MLYNOV
A MLYNÁRSKEHO REMESLA NA ZÁPADNOM SLOVENSKU**
Zborník abstraktov pozvaných prednášok z vedeckého kolokvia

Katedra histórie
Filozofická fakulta
TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE

Trnava 2020

Vedecké kolokvium, realizované v rámci riešenia projektu VEGA
č. 1/0451/20 Fenomén hradných panstiev a determinanty ich
hospodárskeho vývoja v novoveku.

© Doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD. (Ed.), 2020

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2020

Foto na obálke: Tzv. Vnútorný mlyn Trnava (© Erik Hrnčiarik)

ISBN 978-80-568-0200-7

ÚVODOM

S mlynmi v modernom ponímaní sa ľudstvo stretlo už v staroveku, najstaršie stavby sú doložené napríklad z oblasti dnešného Turecka z obdobia prvého storočia pred Kristom. Stredoveké mlyny sa stavali nielen pri kláštoroch, ale aj v rámci miest a hradných panstiev. Všetci držitelia panstiev podporovali stavbu nových mlynov ako pravidelného zdroja svojich príjmov. Budovanie vodných mlynov bolo závislé od vhodných prírodných a geografických podmienok, súviselo predovšetkým s vodnou sieťou a jej hustotou, či rozvetvenosťou. Aj na počiatku novoveku sa budovali na zemepanských panstvách nové mlyny, kedy iniciatívu prevzala práve šľachta, ktorá do ich výstavby investovala financie, a následne sa stali jedným z najrozšírenejších zemepanských podnikov. Mlyny boli na každom panstve, takmer v každom mestečku či obci. V období novoveku sa stretávame s dvomi základnými druhmi mlynov – zemepanskými a poddanskými, ale boli aj mlyny, patriace cirkvi (cirkvám). Mlyny mleli obilie pre potrebu buď vrchnosti, alebo poddaných. Aj zemepáni často dávali mlyny do prenájmu poddaným, a to za dopredu stanovených podmienok. Spravidla sa mlyn prenajímal na obdobie troch alebo piatich rokov, po uplynutí ktorých sa zmluvy buď predlžovali, alebo panstvo uzatvorilo novú zmluvu s ďalším nájomcom za dohodnutú cenu. Mlyny mali aj svoju trhovú hodnotu, čo sa prejavovalo napríklad pri oceňovaní, zmene nájomcov a podobne. Je nevyhnutné sa zmieniť aj o tom, že okrem mletia obilia sa mlyny využívali aj na ďalšie účely, napríklad na výrobu dosiek, papiera, prípadne na valchovanie. Mlynári patrili na panstvách medzi privilegované poddanské obyvateľstvo, niektorí boli dokonca oslobodení od výkonu robôt, a tiež od platenia vybraných druhov dávok.

Na vyššie načrtnuté témy diskutovali aj účastníci vedeckého kolokvia s názvom Kolo, kolo mlynské... K dejinám mlynov a mlynárskeho remesla na západnom Slovensku, ktoré sa ako jeden z výstupov projektu VEGA č. 1/0451/20 Fenomén hradných panstiev a determinanty ich hospodárskeho vývoja v novoveku

uskutočnilo dňa 12. novembra 2020 na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave. Kvôli aktuálne nepriaznivej epidemiologickej situácii sa kolokvium uskutočnilo kombinovanou formou, prezenčne i dištančne (prostredníctvom platformy MS Teams). Cieľom uskutočnenia kolokvia bolo prezentovať výskum mlynov a mlynárskeho remesla na vybraných panstvách, v mestách a obciach na západnom Slovensku.

Mlyny a mlynári boli v minulosti síce neodmysliteľnou súčasťou takmer každej obce či mestečka, do dnešných čias sa však zachovalo len niekoľko mlynských budov, ktoré slúžia súkromnému aj verejnému účelu. Mnohé zanikli a v súčasnom teréne po nich už nezostalo ani stopy. Historická rekonštrukcia ich siete je zaujímavá najmä z hľadiska hospodárskych a regionálnych dejín, ale rovnako aj dejín každodennosti. Veríme, že publikované príspevky v pripravovanom recenzovanom zborníku, ktoré odzneli na kolokviu, obohatia doterajší výskum mlynov a mlynárstva o ďalšie nové poznatky.

Zuzana Lopatková
Filozofická fakulta TU v Trnave

ZOZNAM ABSTRAKTOV POZVANÝCH PREDNÁŠOK Z VEDECKÉHO KOLOKVIA

Trnavské mlyny v stredoveku

Prof. PhDr. Vladimír RÁBIK, PhD., Katedra histórie Filozofickej fakulty TU v Trnave

Trnavské mlyny v novoveku

Mgr. Adrián LANČARIČ, PhD., Trnava

Mlyny v Skalici v 17. storočí

PhDr. Richard DRŠKA, Záhorské múzeum v Skalici

Mlyny na Stupavskom panstve v novoveku

PhDr. Mária ZACHAROVÁ, Štátny archív v Trnave

Mlyny na Smolenickom panstve v novoveku

Doc. PhDr. Zuzana LOPATKOVÁ, PhD., Katedra histórie Filozofickej fakulty TU v Trnave

Tematínske panstvo a jeho mlyny v období novoveku

Doc. Mgr. Miloš MAREK, PhD., Katedra histórie Filozofickej fakulty TU v Trnave

Mlynár – postavenie a symbol v ľudovej kultúre na Slovensku

PhDr. Martina BOCÁNOVÁ, PhD., Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty UCM v Trnave

Mlyny a mlynárske remeslo v Radošovciach v období novoveku

Mgr. Radoslava RISTOVSKÁ, PhD., Katedra histórie Filozofickej fakulty TU v Trnave

Prof. PhDr. Vladimír RÁBIK, PhD.

Katedra histórie

Filozofická fakulta

Trnavská univerzita v Trnave

Hornopotočná 23

918 43 Trnava

e-mail: vladimir.rabik@truni.sk

Trnavské mlyny v stredoveku

Medzi najdôležitejšie mestské zariadenia s veľkým hospodárskym profitom patrili nepochybne mlyny. V Trnave ich už od najstarších čias bolo hneď niekoľko. Najstarší doklad o viacerých mlynoch, bez bližšej lokalizácie, pochádza z roku 1313. Priamo v intraviláne mesta boli podľa dokladov až dva mlyny – jeden na konci Hornopotočnej ulice, doložený v mestskej knihe farských účtov z roku 1495, a druhý, ktorý vlastnil Janko Sedlár. Ten sa nachádzal niekde na Dolnopotočnej ulici. Tento druhý mlyn sa spomína v roku 1481 ako identifikačný bod pre židovskú štvrť, nachádzajúcu sa v tomto priestore. V roku 1481 patril jeden lán zeme „za mlynom“ trnavskej farnosti, o čom farár Václav vyhotovil osobitný záznam. Trnavskej farnosti však patril aj mlyn, ktorý dávnejšie (v roku 1422) zakúpila trnavská meštianka a vdova po Jankovi Peczovi, a spolu s vinicami vo Svätom Jure testamentárne poručila farnosti. Išlo o mlyn na rieke Parná, na ceste z Trnavy do Ružindola, a trnavskí farári boli za to povinní každý deň slúžiť pri Oltári sv. Jána Evanjelistu rekviem za živých i zomrelých členov rodiny Peczovcov. V roku 1481 patril trnavskej fare aj mlyn v Bučanoch, ktorý pôvodne držal v zálohu významný trnavský mešťan, mäsiar Egid od majiteľa Korlátskeho panstva. Od Egida však mlyn prešiel do zálohovej držby Trnavy, a tá ho odovzdala do užívania Kostolu sv. Mikuláša. Hodnota celého zálohového majetku pritom predstavovala 137 zlatých. V mestskej knihe z roku 1495 je už záznam aj o tom, že trnavská fara získala dvojtretinový podiel aj na majetku mlyna v Križovanoch nad Dudváhom. Podotýkame ešte, že Kamenný mlyn

nebol v stredoveku majetkom mesta, hoci sa mesto oň usilovalo, ale bol v rukách šľachty. V roku 1493 ho šľachtičná Margaréta Eleschi, vdova po Jurajovi Pinzieschovi, predala pred mestskou radou Trnavy šľachticovi a mešťanovi Pavlovi Holému z Hradnej. Trnavské mlyny však podliehali aj prísnej kontrole Uhorskej komory. V roku 1499 tak poslal kráľ Vladislav II. do Trnavy magistra Jána, staviteľa mlynov (a tiež trnavského mešťana), spolu s predstaveným kráľovskej komory v Baia Mare (Sedmohradsko), na revíziu mlynských zariadení v Trnave, a trnavskému magistrátu nariadil, aby im vo všetkom vyšli v ústrety. K otázke mlynov v Trnave treba ešte uviesť, že medzi majetkami trnavského Špitála sv. Kríža, spísanými v roku 1490, sa priamo v meste (vo vnútri hradieb) uvádza na potoku Trnávka aj „mlyn na rieke Trnávka s tromi kolesami“, ktorý však trnavskí mešťania údajne do základov zničili. O jeho bližšej lokalizácii však konkrétnejšie správy nemáme.

Trnava mills in the Middle Ages

Undoubtedly, mills were among the most important economic urban facilities. Several of them have been present in Trnava since ancient times. The oldest document dates several mills from 1313, but without detailed information regarding location. According to the document there were up to two mills directly in the town - one at the end of Hornopotočná Street, documented in the town's parish book from 1495, and the other owned by Janko Sedlár. It was located somewhere on Dolnopotočná Street. It is mentioned in 1481 as an identification point for the Jewish quarter located in this area. In 1481, the parish priest Václav made specific reference to one field of land "behind the mill" that belonged to the Trnava parish.

The Trnava burgher and widow of Janko Pecz bought a mill in 1422. She bequeathed this along with the vineyards in Svätý Jur to the parish. It was a mill on the river Parná on the way from Trnava to Ružindol, and the parishioners of Trnava were obliged to serve requiem for living and dead members of the Pecz family every day at the Altar of St. John the Evangelist.

In 1481, the mill in Bučany also belonged to the Trnava parish, which was originally held as security for a loan by the important butcher Egid, given as security by the owner of the Korlátka estate. Egid gave the mill to Trnava as security for a loan of 137 Guilder gold coins. It was handed over to Saint Nicolas Church for use. There is a record in the town book from 1495 that the parish of Trnava also acquired a two-thirds share of the mill in Križovany nad Dudváhom. We also note that the Stone Mill was not the property of the city in the Middle Ages, although the city was interested in it, but it was in the hands of the nobility. In 1493, the noblewoman Margaréta Eleschi, the widow of Juraj Pinziesch, sold it to the nobleman and burgher Pavol Holý of Hradná in front of the Trnava City Council.

The Trnava mills were subject to strict control by the Hungarian Chamber. In 1499, King Vladislaus II of Hungary sent the master Ján to Trnava. He was the builder of mills (and a burgher of Trnava). He came to Trnava together with the superior of the royal chamber in Baia Mare (Transylvania) to inspect the mill facilities. The King

ordered that the Trnava municipality assist them as required. On the topic of mills in Trnava, it should also be noted a “mill on the Trnávka river with three wheels”. It is located on the Trnávka stream in the town and it is listed in 1490 as being among the properties of the Trnava Hospital of the St. Cross (part of Saint Helena’s Church). It was allegedly completely destroyed by the burghers of Trnava. However, we have no reports that specify its location.

Mgr. Adrián LANČARIČ, PhD.
Trnava
e-mail: lancaric.adrian@gmail.com

Trnavské mlyny v novoveku

V novovekom období mesto Trnava vlastnilo niekoľko vodných mlynov, ktoré formou verejných licitácií (dražieb) pravidelne prenajímalo. Mesto podľa zachovaných písomných prameňov nezvyklo vo svojich mlynoch hospodáriť samostatne. S novým árendátorom mestského mlyna uzavrel obvykle magistrát nájomnú zmluvu na tri roky, ktorá upravovala práva a povinnosti, vyplývajúce zo vzájomného zmluvného vzťahu. Vďaka zachovaniu niektorých licitačných protokolov a týchto nájomných zmlúv vieme dnes rekonštruovať procesy, súvisiace s užívaním konkrétnych mlynov. Zmluvy neupravovali len financovanie opráv a možných investícií do technického vybavenia mlynov a mlynských zariadení, ale aj zaväzovali mlynárov k určitej organizácii, či už pri mletí obilia na múku, alebo pri možnostiach pasenia vlastného dobytku. Presné postupy pri mletí v Uhorsku upravoval od roku 1770 Mlynský poriadok, vydaný panovníčkou Máriou Teréziou. Ten sa skladal z 28 bodov, v ktorých sa hovorilo o dôkladnom dodržiavaní čistoty, o technických predpokladoch jednotlivých mlynských súčastí, poriadok upravoval samotné podmienky pri mletí obilia, odmeny pre mlynára, vymedzoval presné váhy v súvislosti s kvalitou namletej múky, a všetky ostatné organizačné záležitosti. V novovekých písomnostiach magistrátu mesta sa objavujú dlhodobo štyri vodné mlyny. Dva z nich boli umiestnené na potoku Trnávka – Pažitný mlyn a Vnútorňý mlyn, a dva na potoku Parná – Kamenný mlyn a Hrnčiarovský mlyn. Okrem Vnútorňého mlyna sa všetky ostatné nachádzali mimo opevneného mesta. Približne od 80. rokov 19. storočia k mestským majetkom nakrátko pribudol Farský mlyn a mlyn vo Zvončine na potoku Parná. Na prelome 17. a 18. storočia mesto istý čas vlastnilo aj Mlyn vedľa bašty pri Dolnej bráne.

Trnava mills in the modern age

In modern times, the city of Trnava owned several watermills, which it regularly leased in the form of public bids (auctions). According to preserved written sources, the city was not used to managing its mills on its own. The municipality subsequently concluded a three-year lease agreement with the new director of the town mill, which regulated the rights and obligations arising from the mutual contractual relationship.

Thanks to the preservation of some auction protocols and these lease contracts, we are now able to reconstruct the processes related to the use of specific mills. The contracts did not only regulate the financing of repairs and possible investments in the technical equipment of mills and mill facilities, but also obliged millers to a limit themselves to certain activities, whether in grinding grain for flour or the possibility of grazing their own cattle. The exact grinding procedures were regulated in Hungary by the Mill Order issued by Queen Maria Theresa in 1770. It consisted of 28 points, which talked about thorough adherence to cleanliness, technical requirements of individual mill parts, the conditions for grinding grain, remuneration for the miller, defined the exact weights in relation to the quality of ground flour and all other organizational matters. Four water mills have appeared in the modern documents of the city council for a long time. Two of them were located on the stream Trnávka - the Pažitný Mill and the Inner Mill and two on the stream Parná – the Stone Mill and the Hrnčiarovce Mill. Except for the Inner Mill, all the others were outside the fortified city. From the 1980s, the Parish mill and the mill in Zvončín, on the Parná stream, were briefly added to the town's estates. At the turn of the 17th century, the town also owned the Mill next to the bastion at the Lower Gate.

PhDr. Richard DRŠKA
Záhorské múzeum v Skalici
Námestie slobody 13
909 01 Skalica
e-mail: richard.drska@gmail.com

Mlyny v Skalici v 16. – 17. storočí

Existencia mlyna, resp. mlynárskeho remesla v akejkoľvek lokalite znamenala zabezpečenie základnej potravinovej pre obyvateľstvo. Spolu s mäsiarmi, resp. jatkami a pekármi patrili mlynári k primárnym remeslám po stránke živobytia. Inak tomu nebolo ani v meste Skalica. Najstaršie dochované cechové štatúty zo Skalice pochádzajú z roku 1532 a patrili cechu mäsiarov. Obdobne na tom bolo pravdepodobne i mlynárske remeslo. Vo vnútornom meste stáli dva mlyny, oba vodné. V kúpnopredajných knihách mesta je existencia mlyna na hornom konci ulice Rytopas (dnes Potočná) doložená od roku 1578. Mlyn bol v rukách šľachtica Petra Belaia. Na opačnom konci ulice, pri výtoku Stračinského potoka z mesta vedľa pivovaru sa začalo s výstavbou mlyna v roku 1635. Na jeho výstavbe sa mesto dohodlo s tunajším mešťanom Bernardom Kocom. Okrem týchto sa spomína v 16. storočí mimo hradieb mesta mlyn za šibenicom (1582), mlyn na Predmestí, patriaci skalickej vetve Pálfiovcov (1584), a „Trnowy mlyn“ v Širokom poli (1587). V 17. storočí k nim pribudol mlyn „U rybníka“ (1607) a tzv. „Pergerovský“ mlyn (1669). Osobitné postavenie mal mlyn, patriaci tunajšiemu špitálu – Štíboru. Situovaný bol medzi Moravskou a Nemeckou Prietržkou (dnes obce Prietržka a Vrádište). Voda k nemu bola privádzaná z riečky Chvojnic. Prvýkrát sa tento mlyn spomína už v roku 1431. Jeho fungovanie v 17. storočí je možné celkom presne rekonštruovať z účtovných registrov špitála, ktoré sa zachovali z viacerých účtovných rokov, pokrývajúcich celé sledované obdobie.

Mills in Skalica in the 16th - 17th century

The existence of a mill or milling craft in any location meant securing basic food for the population. Millers constituted one of the primary trades, together with butchers and bakers. It was no different in the town of Skalica. The oldest preserved guild statutes from Skalica date from 1532 and belonged to the butchers' guild. The mill craft probably dates back to a similar time. There were two mills in the inner city, both water mills. In the city's sales books, the existence of a mill at the upper end of Rytopas Street (now Potočná) was first documented in 1578. The mill belonged to the nobleman Petr Belay. At the opposite end of the street, at the outlet of the Stračinský brook next to the brewery, the construction of the mill began in 1635. The town agreed on its construction with the local burgher Bernard Koc. In addition to the mills mentioned above, a mill behind the gallows (1582), a mill in the suburbs belonging to the Pálfi family (1584), "Trnowy mlyn" in Široký field (1587) are mentioned and described as being located outside the city walls. In the 17th century, a mill by the pond was added to them (1607) and the so-called "Perger's" mill (1669). The mill belonging to the local hospital - Štíbor - had a special position. It was situated between Moravská and Nemecká Prietržka (today the villages of Prietržka and Vrádište). Water was brought to it from the river Chvojnice. It was first mentioned as early as 1431. Its functioning in the 17th century can be reconstructed quite accurately from the accounting registers of the hospital, which were preserved from several accounting years covering the entire period.

PhDr. Mária ZACHAROVÁ
Štátny archív v Trnave
Štefánikova 97/7
917 01 Trnava
e-mail: maria.zacharova@minv.sk

Mlyny na Stupavskom panstve v novoveku

Trádia mlynárstva na Stupavskom panstve siaha až do 14. storočia, kedy sa v Stupave nachádzali dva mlyny. Samotný názov panstva a obce Stupava je odvodený od vodného zariadenia stupy, čo potvrdzuje využitie vodnej energie v tomto regióne ešte v skoršom období. Stupavské panstvo spadalo do povodia dolnej Moravy. Mlyny panstva stáli v novoveku na samotnej rieke Morava a tiež na jej prítokoch : Rudava a Rudávka (Malá Rudávka) a na prítokoch potoka Malina: Močiarka (Štumbach), Stupavský potok (Majgrab), Suchý potok (Frikav) a Zohorský potok.

Stupavské panstvo zahŕňalo v novoveku jedenásť obcí južného Záhoria, v ktorých na konci 16. storočia bolo celkom 19 mlynov. Najviac mlynov sa nachádzalo v Stupave (5). Do konca 18. storočia sa počet mlynov zvýšil na 31. Najväčší počet mlynov bol postavený v katastri obce Lozorno (7). V prvej polovici 19. storočia sa počet mlynov na panstve zvýšil najmä o lodné mlyny na rieke Morava, v katastri obce Vysoká pri Morave (6). Mlyny na panstve boli podľa vlastníka rozdelené na zemepanské, poddanské a jeden cirkevný mlyn (pavlíni v Marianke). Zemepanské mlyny a cirkevný mlyn boli nájomné. V dlhodobom užívaní boli poddanské mlyny, ktorých spolujajiteľmi boli často niekoľkí príbuznení vlastníci.

Mlyny Stupavského panstva sa nevyužívali len na mletie obilia, ale disponovali tiež prídavnými mlynskými zariadeniami. Už v 16. storočí sa mlynské koleso v Stupave využívalo aj na pílenie dreva. Píly boli v 18. storočí v Stupave a Borinke, valchy v Máste* a Stupave. Na konci 18. storočia sa v obci Borinka nachádzal mlyn na spracovanie pušného prachu, na výrobu papiera, medený a železný hámor. Prevádzka mlynov nebola stála. Bola závislá od

momentálnych prírodných podmienok, čo sa následne prejavilo na ich daňovom zaťažení. V prvej polovici 19. storočia stáli mlyny s najlepšimi prírodnými podmienkami v Malých Levároch, Borinke, Stupave a Marianke. Mlynári Stupavského panstva boli organizovaní v spoločnom cechu s mlynármi susedného Plaveckého panstva. Ich cechové artikuly boli schválené v roku 1660. Do prvej polovice 18. storočia už cech mlynárov Stupavského panstva fungoval samostatne.

Mills on the Stupava estate in the modern age

The tradition of milling on the Stupava estate dates back to the 14th century, when there were two mills in Stupava. The name of the estate and the village of Stupava is derived from the water facility beater mill, which confirms the use of water energy in this region in an earlier period. The Stupava estate was located in the basin of Lower Morava river. In modern times, the mills of the estate stood on the Morava River and also on its tributaries: Rudava and Rudavka (Malá Rudávka) and on the tributaries of the Malina stream: Močiarka (Štumbach), Stupava, (Majgrab), Suchý (Frikav) and Zohor streams.

In modern times, the Stupava estate included 11 municipalities in southern Záhorie, in which there were a total of 19 mills at the end of the 16th century. Most mills were located in Stupava (5). By the end of the 18th century, the number of mills had increased to 31. The largest number of mills was built in the cadastre of the village of Lozorno (7). In the first half of the 19th century, the number of mills on the estate increased mainly by ship mills on the Morava River in the cadastre of the village of Vysoká pri Morave (6). According to the owner, the mills on the estate were divided into those run by landowners, serfs and one church mill (Pauline Fathers in Marianka). The landmills and the church mill were rented. The mills run by serfs were in long-term use. These mills often had several related co-owners.

The mills of the Stupava estate were not only used for grinding grain, but also had additional milling equipment. In the 16th century, the mill wheel in Stupava was also used for sawing wood. In the 18th century, there were sawmills in Stupava and Borinka and rolling mills in Mast and Stupava. At the end of the 18th century, there was a mill in the village of Borinka for the processing of gunpowder, for the production of paper, copper and an iron hammer mill. The operation of the mills was not constant. They depended on natural conditions, which subsequently affected their tax burden. They paid less taxes because they ran intermittently. In the first half of the 19th century, mills with the best natural conditions stood in

Malé Leváre, Borinka, Stupava and Marianka. The millers of the Stupava estate were organized in a joint guild with the millers of the neighbouring Plavecký estate. Their Guild regulations were approved in 1660. By the first half of the 18th century, the guild of millers of the Stupava estate operated independently.

Doc. PhDr. Zuzana LOPATKOVÁ, PhD.
Katedra histórie
Filozofická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
Hornopotočná 23
918 43 Trnava
e-mail: zuzana.lopatkova@truni.sk

Mlyny na Smolenickom panstve v novoveku

Smolenické panstvo sa územne rozkladalo na východnom podhorí Malých Karpát, prevažne na území Bratislavskej, ale čiastočne aj Nitrianskej stolice. Začiatkom 18. storočia patrili do Smolenického panstva dve mestecká a šesť, resp. sedem poddanských obcí. Mestečkami boli Smolenice a Horné Orešany. Mestecká (*oppidum*) ako osobitná kategória sídiel sa vyvíjali z poddanských osád, ktoré sa stali strediskami hradných panstiev, alebo mali výhodnú polohu, a sústreďovali sa v nich remeslá a obchod. Po vybudovaní Smolenického hradu sa najmä Smolenice stali hospodárskym, remeselníckym a obchodným strediskom a ich význam ešte zreteľnejšie vzrástol na prelome 15. a 16. storočia. Druhou kategóriou sídiel Smolenického panstva boli dediny (*Dorf, possessio*), medzi ktoré sa zaraďovali: Horné Dubové, Igram, Naháč, Lošonec, Osuské (v istom období), Paderovce a Jaslovce. Aj Smolenickému panstvu, podobne ako iným panstvám v Uhorsku, plynul pravidelný ročný príjem z prenájmu menších regálnych práv (*tzv. iura regalia minora*), ktoré udeľoval panovník šľachte, cirkvi i mestám vo forme privilégií. Medzi tieto práva patrilo okrem práva výčapu, pivovaru, výseku mäsa, práva výročného trhu a týždenných trhov, práva mýta a ďalších aj právo mlyna. Počet a základnú charakteristiku mlynov, ktoré boli vybudované na Smolenickom panstve, poznáme z rozličných druhov historických prameňov, ku ktorým patria predovšetkým urbárske súpisy, daňové súpisy, richtárske knihy či kontrakty. Najviac mlynov bolo

v mestečkách, teda v Smoleniciach a v Horných Orešanoch, kde sa dokonca mlynári združovali vo svojom cechu. Jeden z najstarších mlynov na panstve bol mlyn na usadlosti Maková, ležiaci v chotári Smoleníc. Tu pri rieke Trnávka stál starý mlyn, pochádzajúci ešte z polovice 16. storočia. V roku 1609 dostal mlyn do vlastníctva Ján Kopáni od grófkyni Anny Ungnádovej, manželky Tomáša Erdődiho za sumu 180 zlatých. Od druhej polovice 18. storočia dávalo panstvo svoje mlynské právo do prenájmu poddaným, a to na základe najmä dočasných zmlúv. Tieto zmluvy boli najčastejšie uzatvárané na obdobie troch alebo piatich rokov, po uplynutí ktorých sa zmluvy buď predlžovali, alebo panstvo uzatvorilo novú zmluvu s ďalším nájomcom. Tieto zmluvy sú cenným dokladom o charakteristike mlyna, jeho lokalizácii, nájomcoch, výške nájmu (ktorý obvykle pozostával z peňažnej čiastky i naturálií), ako aj o výške ročného zisku.

Mills on the Smolenice estate in the modern age

The Smolenice estate was situated in the eastern foothills of the Little Carpathians, mainly in the territory of Bratislava, but also partly in Nitra. At the beginning of the 18th century, two towns belonged to the Smolenice estate and six or seven serf villages. The towns were Smolenice and Horné Orešany. Towns (*oppidum*) were a special category of settlements developed from serf settlements. They became the centres of castle estates, and crafts and trade concentrated in them if their location was suitable.

After the construction of the Smolenice Castle, Smolenice in particular became an economic, craft and trade centre, and its importance grew even more significantly at the turn of 16th century.

The second category of settlements of the Smolenice estate were villages (*Dorf, possessio*), which included: Horné Dubové, Igram, Naháč, Lošonec, Osuské (in a certain period), Paderovce and Jaslovce. The Smolenice estate, like other estates in Hungary, received a regular annual income from the lease of smaller Regalian rights (so-called *iura regalia minora*), which were granted by the monarch to the nobility, the church and cities in the form of privileges. These rights included the right to mill in addition to the right to brew or sell alcohol, trade as a butcher, sell goods at the annual and weekly markets and implement tolls.

The number and basic characteristics of the mills that were built on the Smolenice estate are known from various types of historical sources, which mainly include urban inventories, tax inventories, major feudal lord books or contracts. Most mills were in towns, in Smolenice and in Horné Orešany, where millers associated in their guild. One of the oldest mills on the estate was the mill on the Maková estate, located in the Smolenice district. Here stood an old mill by the river Trnávka, dating from the middle of the 16th century. In 1609, the mill was owned by Ján Kopáni, bought from Countess Anna Ungnád, the wife of Tomáš Erdődi, for the sum of 180 Gulden. From the second half of the 18th century, the estate increasingly leased its mill right to subjects, mainly on the basis of temporary contracts. These contracts usually lasted for a period of

three or five years, after which the contracts were either extended or the estate entered a new contract with another tenant. These contracts are valuable evidence of the characteristics of the mill, its location, tenants, the amount of rent (which usually consisted of a sum of money and in kind), as well as the amount of annual profit.

Doc. Mgr. Miloš MAREK, PhD.
Katedra histórie
Filozofická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
Hornopotočná 23
918 43 Trnava
e-mail: milos.marek@truni.sk

Mlyny na Tematínskom panstve v novoveku

Územie Tematínskeho panstva sa rozprestieralo v oblasti stredného Považia, na ľavom brehu rieky Váh. V období novoveku ho tvorilo zhruba desať obcí. Išlo teda vcelku o menšie panstvo, na ktorom sa nevyskytovalo významnejšie mestské sídlo, či trhová lokalita. Na západe ho ohraničoval Váh a na východe hrebeň pohoria Považský Inovec. Údoliami Považského Inovca tieklo niekoľko potokov ústiacich do Váhu, na ktorých bolo postavených aj zopár mlynov. Podľa najstarších dokladov zo 17. storočia (1668, 1680), za éry Františka Čákiho, boli mlyny doložené na Modrovskom potoku v obciach Modrovka a Stará Lehota, na Bojnianke, resp. jej prítokoch v Novej Lehote, na potoku Striebornica v Moravanoch nad Váhom a Hubine, a na Hrádockom potoku v Hrádku. Najviac mlynov bolo v Moravanoch nad Váhom, kde bol panský kaštieľ a sídlila tu správa panstva, a v Hôrke. Pokiaľ ide o veľkosť, boli to mlyny rôznych veľkostí, od jedného (Hrádok) po dve, tri kolesá (Modrovka). Určené boli na mletie obilia, hlavne pšenice. V niektorých z nich bolo jedno koleso určené na mletie prosa na kašu (Modrovka). Okrem obilných mlynov sa tu nachádzali aj pily na vodný pohon na rezanie dosiek (Hrádok, Modrovka), valcha na ubíjanie súkna (Modrovka) a papierne (Moravany nad Váhom, Stará Lehota). Majiteľom mlynov bol spravidla zemepán. Niektoré z mlynov boli dané do prenájmu a jeden mlyn bol slobodný, vo vlastníctve miestneho richtára (Nová Lehota). V polovici 18. storočia boli na evidenciu účtovníctva zavedené osobitné mlynské knižky, ktoré nám približujú ekonomiku vtedajších mlynov, množstvo zomletého obilia a ich výnosnosť. Niektoré z týchto mlynov na

panstve boli v prevádzke až do polovice 20. storočia, čo naznačuje dôležitosť týchto hospodárskych zariadení pre vtedajšie roľnícke spoločenstvo, pre ktoré bola práca s pôdou hlavným zdrojom živobytia.

The Tematín estate and its historic mills

The Tematín estate territory was located in the mid-Považie area, on the left bank of the river Váh. In the modern era, it consisted of about 10 municipalities. It was therefore a smaller estate, on which there were no major towns or market locations. It was bounded on the west by the Váh river and on the east by the ridge of the Považský Inovec mountain range. Several streams flowing into the valleys of Považský Inovec flowed into Váh, on which a few mills were built. According to the oldest documents from the 17th century (1668, 1680) during the era of František Čáki, the mills were located on the Modrovský brook in the villages of Modrovka and Stará Lehota, in Bojnianka or its tributaries in Nová Lehota, on the Striebornica stream in Moravany nad Váhom and Hubina and on the Hrádok stream in Hrádok. Most mills were in Moravany nad Váhom, where the manor house was located, and the administration of the manor was located here, and also in Hôrka. The mills were of various sizes, from one wheel (Hrádok) to two or three wheels (Modrovka). They were intended for grinding grain, especially wheat. In some of them, one wheel was designed to grind millet to a porridge (Modrovka). In addition to grain mills, there were also water-powered saws for cutting boards (Hrádok, Modrovka), a rolling mill for hammering cloth (Modrovka) and a paper mill (Moravany nad Váhom, Stará Lehota). The owner of the mills was usually a landowner. Some of the mills were leased and one mill was free, owned by the local mayor (Nová Lehota). In the middle of the 18th century, special mill books were introduced for accounting records, which give us some insight into the economy of the mills of the time, the amount of grain ground and their profitability. Some of the mills on the estate were in operation until the middle of the 20th century, which indicates the importance of these farms for the farming community at the time, whose main source of income was from working on the land.

PhDr. Martina BOCÁNOVÁ, PhD.
Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Nám. J. Herdu č. 2
917 01 Trnava
e-mail: bocanova.martina@zupa-tt.sk

Mlynár – postavenie a symbol v ľudovej kultúre na Slovensku

Mlynárstvo bolo na Slovensku významným kultúrnym a spoločenským fenoménom, keďže obilniny a výrobky z nich tvorili dôležitú súčasť jedálňička ľudí, žijúcich v stredoeurópskom regióne.

Mlynár a jeho rodina predstavovali neprehliadnuteľné osoby v kontexte lokálneho spoločenstva, ktoré si k nim utváralo vzťah na základe viacerých kritérií. Postoj majoritnej populácie bol voči mlynárom ambivalentný. Na jednej strane boli mlynári vnímaní ako nositelia pokroku, ako prví elektrifikovali svoje prevádzky a zavádzali novinky. Taktiež boli zruční remeselníci, práca v mlyne vyžadovala ovládanie práce s drevom aj s kovem. Vo vidieckom prostredí boli jedni z mála ľudí, ktorí disponovali väčšou finančnou hotovosťou, a boli taktiež majiteľmi veľkých budov. Tieto znaky prosperity a vzdelania ich však mohli aj hendikepovať, a to v kontexte situácií, nepriaznivých pre ostatných obyvateľov lokality.

Na druhej strane to boli práve mlynárske rodiny, ktoré žili mimo intravilánu obce, čo ich vymedzovalo z dosahu permanentnej sociálnej kontroly. Práve ľudová slovesnosť nám uchováva stereotypy nazerania na tento typ ľudí, ako ľudí s uvoľnenou morálkou, čo dokumentujeme na piesňovom materiáli. Zaujímavým momentom je aj prepojenie mlynárov na bytosti z nižšej démonológie, kde sa viera v tieto kontakty udržala v ľudovom prostredí až do 20. storočia – vodníci, rusalky, čerti. Spomienky na tento typ kontaktov dokumentujeme na výpovediach informátorov z terénneho výskumu a z povestí.

The role of millers in folk culture in Slovakia and their symbolic significance

Milling was an important cultural and social phenomenon in Slovakia, as cereals and their products formed a part of the staple diet of people living in the Central European region.

The miller and his family represented essential people in the context of the local community. The local community formed a relationship with them on the basis of several criteria. The attitude of the majority of the population towards the millers was ambivalent. On the one hand, millers were perceived as progressive, as they were the first to electrify their operations and introduce innovations. They were also skilled craftsmen, working in the mill required mastering woodwork and metal work. In the rural environment, they were one of the few groups of wealthy people, and they owned large buildings. However, they were at risk of being ostracized because many of the townspeople were envious of their wealth.

On the other hand, the miller's families lived outside the village were removed from public scrutiny. Folk literature has perpetuated the stereotypes of millers as people with relaxed morals, this can be seen in songs. An interesting connection is made between millers and beings from lower demonology - watermen, mermaids, devils. This belief persisted in folk environment until the 20th century. We document accounts of these tales from the testimonies of contemporaries from field research and legends.

Mgr. Radoslava RISTOVSKÁ, PhD.
Katedra histórie
Filozofická fakulta
Trnavská univerzita v Trnave
Hornopotočná 23
918 43 Trnava
e-mail: radoslava.ristovska@truni.sk

Mlyny a mlynárske remeslo v Radošovciach v období novoveku

V agrárnej krajine, akou územie Slovenska odjakživa bolo, malo mlynárstvo vždy svoje zastúpenie. Existujú predpoklady, podľa ktorých prvý vodný mlyn na našom území môžeme datovať už do obdobia Veľkomoravskej ríše, o čom píše vo svojej práci Ladislav Mlynka, písomne doložené sú ale až z prvej polovice 12. storočia. V nasledujúcich storočiach prichádza k rozmachu mlynov, spočiatku primárne vodných mlynov, ktoré boli bežnou súčasťou šľachtických panstiev. Po zrušení poddanstva si buď mlynári prenajaté mlyny odkúpili, alebo mlyny zostali fungovať ako súčasť panských veľkostatkov. Ak mali veľkostatky prosperovať aj po roku 1848, nevyhnutnosťou bol dostatočný kapitál na modernizáciu či prestavbu tamojších zariadení, mlyny nevynímajúc. Tak sa práve šľachtické rody spolu so svojím kapitálom stávajú neodmysliteľnou súčasťou uhorského, resp. slovenského priemyslu. V prvej polovici 20. storočia, najmä po roku 1918 sa viaceré veľkostatky, a spolu s nimi aj mlyny dostali do nepriaznivej situácie, ktorá vyvrcholila po druhej svetovej vojne znárodňovaním.

So 16. storočím sa spája prvá zmienka o miestnych mlynoch v Radošovciach. Išlo o tzv. Horný mlyn, ktorý bol kamenný, a Dolný mlyn, ktorý bol v tom čase ešte drevený. Oba mlyny sú zaznamenané v urbári Dobrovodského panstva v rokoch 1568 a 1569. Kedy presne boli tieto mlyny postavené, nie je dosiaľ známe. Predpokladá sa, že vznikli v priebehu 15. storočia, kedy obec patrila rodu Orságovcov ako vlastníkov panstva Dobrá Voda. Na začiatku 17. storočia, kedy už patrila Dobrá Voda rodu Erdődiovcov, je na

panstve zaznamenaných 37 mlynov, pričom radošovský Horný mlyn s piatimi kolesami patril k najväčším. Erdődiovci vlastnili Dobrovodské panstvo do prvej polovice 19. storočia a radošovský Horný mlyn dávali do prenájmu. Tieto nájomné zmluvy sa zachovali najmä z 18. storočia, ale aj z neskoršieho obdobia, kedy už Dobrovodské panstvo prešlo do vlastníctva Pálfiovcov. Gróf Jozef Pálfi v roku 1860 predal Horný mlyn mlynárovi Františkovi Odlerovi, a mlyn potom menil majiteľov. O Dolnom mlyne je známe, že na začiatku 17. storočia mal dve kolesá. Tento mlyn mali v držbe jezuiti a po tom, čo ho v roku 1664 vypálili rákociovské vojská, bol nový Dolný mlyn postavený z kameňa, s tromi mlynskými kolesami. Aj jezuiti dávali mlyn do prenájmu a z 18. a 19. storočia sú známe aj mená tamojších mlynárov. V roku 1906 kúpil od grófa Pálfiho Dolný mlyn mlynár Ján Hrdina, ktorý ho mal dovtedy v prenájme. Oba mlyny mleli obilie aj v 20. storočí, pomerne často však menili svojich majiteľov. Dnes oba mlyny stále stoja, ale ani jeden z nich už roky neplní svoju funkciu.

Mills and mill craft in Radošovce in the modern age

In an agrarian country, as the territory of Slovakia has always been, the mill industry has always been present. The first water mill in our territory is thought to date back to the period of the Great Moravian Empire, as Ladislav Mlynka writes in his work, but they are first documented in writing from the first half of the 12th century. In the following centuries, the mills flourished, initially primarily water mills, which were a common part of aristocratic estates. After the abolition of serfdom, the millers either bought the leased mills or the mills remained to function as part of the manorial estates. If the estates were to prosper even after 1848, it was necessary to have sufficient capital for the modernization or reconstruction of the local facilities, including the mills. Thus, the aristocratic families, together with their capital become an integral part of Hungarian or Slovak industry. In the first half of the 20th century, especially after 1918, several large estates and their mills were in difficulty and this escalated after the nationalization following the Second World War.

The first mention of the village Radošovce dates back to around 1208-1209. From the Middle Ages, the village belonged to the Dobrá Voda estate, initially as the property of Ctibor of Ctiborice. In the modern era, at a time when the territory of today's Slovakia was close to the Ottoman empire, the Radošovce village was also affected by their expeditions. The village was ravaged by Ottoman troops as early as 1530, and similar attacks occurred in the following decades.

The first mention of local mills occurs in the 16th century. It referred to be the upper mill, which was made of stone, and the lower mill, which was still wooden at the time. Both mills are recorded in the land register of the Dobrá Voda estate in 1568 and 1569. It is not yet known exactly when these mills were built, but it is thought to be during the 15th century, when the village belonged to the Orság family, the owners of the Dobrá Voda estate.

At the beginning of the 17th century, when Dobrá Voda belonged to the Erdódi family, 37 mills were recorded on the estate. Radošovce's Upper Mill with five wheels was one of the largest.

The Erdódi family owned the Dobrá Voda estate until the first half of the 19th century and leased Radošovce's Horný (Upper) Mill. These leases have been preserved mainly from the 18th century, but also from a later period, when the Dobrá Voda estate passed into the ownership of the Pálfi family. In 1860, Count Jozef Pálfi sold the Upper Mill to the miller František Odler, and the mill then changed owners again. It is known that Dolný (Lower) mill had two wheels at the beginning of the 17th century. This mill was owned by the Jesuits, and after it was burned down by the Rákoci troops in 1664, the new Lower mill was built of stone with three mill wheels. The Jesuits also rented the mill, and the names of the local millers are known from the 18th and 19th centuries. In 1906, the miller Ján Hrdina, who had been renting the Lower Mill bought the mill from Count Pálfi. Both mills ground grain in the 20th century, but quite often changed owners. Today, both mills exist, but neither of them has been in use for years.

**Kolo, kolo mlynské... K dejinám mlynov a mlynárskeho remesla
na západnom Slovensku**

Zborník abstraktov pozvaných prednášok z vedeckého kolokvia

Vedecké kolokvium, realizované v rámci riešenia projektu VEGA
č. 1/0451/20 Fenomén hradných panstiev a determinanty ich
hospodárskeho vývoja v novoveku.

Editor

Doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.

Vydavateľ

Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave v roku 2020
Hornopotočná 23, 918 43 TRNAVA
www.ff.truni.sk

© Doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD., 2020

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2020

ISBN 978-80-568-0200-7

ISBN 978-80-568-0200-7

EAN 9788056802007